

Filosofía política aristotélica: lógos e pólis.

Como en todo o pensamento filosófico grego da época comprendida entre Sócrates (Atenas, séc. V a. E.) e Aristóteles (Atenas, séc. IV a. E.), tamén neste último non se pode separar a moral da política. O fin (télos) ao que o home tende por natureza é a felicidade (eudaimonía), a realización plena da súa natureza humana, o pleno desenvolvemento das súas facultades humanas. Pero esta finalidade só se pode alcanzar dentro da comunidade política (koinoné politiké). Polo tanto, o ser humano precisa da cidade (pólis) para desenvolverse plenamente como ser humano.

Efectivamente, a cidade é a forma de organización socio-política máis perfecta por ser autosuficiente (autárquica). Existen outras formas de asociación humana: a familia é a forma de sociabilidade humana máis elemental e da agrupación de familias xorden as aldeas. Pero estas formas de agrupación humana non son autosuficientes. Ademais, créanse tan só para atender ás necesidades primarias de subsistencia, para a satisfacción da vida orgánica ou biolóxica (nutrición, protección, coidados).

Pero unicamente a cidade é capaz de satisfacer non só as necesidades básicas ou primarias, senón tamén aquelas necesidades propiamente humanas que nos convierten en persoas, a saber, as necesidades secundarias (educación, cultura e política). Polo tanto, o ser humano é tal na medida en que habita na cidade, isto é, o home é un animal político (zôón politikón), un animal que habita na pólis e que se humaniza en contacto cos seus semellantes. O home é un animal político porque, evidentemente, non é autosuficiente individualmente, é dicir, necesita dos seus conxéneres, non só para sobrevivir, senón tamén para vivir humanamente. Existen outros animais que viven en sociedade, os animais gregarios, pero non son animais políticos. A natureza esencialmente política do ser humano explícase, sobre todo, debido a que posúe a palabra (lógos). A diferenza dos animais gregarios que expresan as súas sensacións de dor, fame, perigo, alimento, etc. mediante a voz (phoné), a través da palabra o home é quen de comunicar nocións ético-políticas, como as distincións bo/malo, xusto/inxusto. Conceptos importantes xa que cimentan a base da convivencia socio-política dos seres humanos. Efectivamente, mediante a palabra os cidadáns da pólis determinan, por medio da deliberación pública, o bo e o malo, o xusto e o inxusto e plasman estas diferenciacións nun corpo de normas éticas e políticas polas que se rexe a comunidade política.

A clasificación dos réximes políticos.

Aristóteles establece unha tipoloxía de réximes políticos en función de quen posúe o poder político (a soberanía); en base a este criterio, o poder pode estar en mans de un, uns poucos ou de moitos. Existen polo tanto tres réximes principais: a monarquía, a aristocracia e a república (politeía). Estes son os réximes rectos, a saber, válidos e lexítimos, porque buscan o ben común. Pero, estes sistemas políticos poden corromperse e dar lugar a réximes desviados: a tiranía, a oligarquía e a democracia, respectivamente. Estes últimos son réximes desviados porque non atenden ao benestar xeral, senón ao interese particular do tirano, dos ricos ou dos pobres, respectivamente. En opinión de Aristóteles, dos réximes desviados o peor sería a tiranía e os que máis abundan son a oligarquía e a democracia porque en todas as cidades encontramos dúas partes ou “partidos” principais, o dos ricos e o dos pobres. De estes dous últimos sistemas políticos, a democracia é o menos malo dos réximes desviados.

“En efecto, un réxime é a organización das maxistraturas, e estas todos as distribúen, ou en función do poder dos seus membros, ou en función dalgunha semellanza común a eles, é dicir, por exemplo, aos pobres, aos ricos ou común a ambos. Por forza entón os sistemas políticos serán tantos como sexan precisamente as organizacións fundadas nas vantaxes e diferenzas das

partes. Pero sobre todo parece que hai dous, e igual que no caso dos ventos fálase dos ventos do Norte e do Sur, en tanto que os demais son desviacións destes, así tamén entre os sistemas hai dous, democracia e oligarquía; pois a aristocracia considérase unha especie de oligarquía, xa que é oligarquía en certo modo, e a chamada república unha especie de democracia...”

(Aristóteles, Política, Lib. IV, 3)

A república (politeía): o réxime político da clase media.

O mellor dos réximes ven a ser a república que, en opinión de Aristóteles, é un réxime mixto (posúe unha constitución mixta), xa que combina aspectos propios da oligarquía e da democracia á hora de establecer os procedementos de designación dos cargos políticos e o tipo de institucións estatais polas que se rexirá a república. Pero a república tamén pode ser considerada un réxime mixto dende a perspectiva dos “partidos” ou clases sociais, pois a república é un réxime político no que cobran protagonismo as clases medias fronte aos ricos e aos pobres. A presenza dunha numerosa clase media amortigua os conflitos sociais entre ricos e pobres e contribúe a que o réxime político se manteña no seu adecuado punto intermedio (mesótes), evitando caer nos extremos viciosos (réximes desviados) da oligarquía dos terratenentes e da democracia dos depauperados:

“É evidente entón que a comunidade política mellor é a da clase media, e que poden ter un bo goberno aquelas cidades onde a clase media sexa numerosa e moi superior a ambos partidos, e se non, a un ou outro; pois agregándose produce a nivelación e evita a aparición dos excesos contrarios. De aquí que a maior felicidade consiste en que os cidadáns posúan unha fortuna media e suficiente; posto que onde uns teñen moito en exceso e outros nada, ou aparece unha democracia radical ou unha oligarquía pura ou unha tiranía, motivada por ambos excesos; xa que da democracia máis vehemente e da oligarquía nace a tiranía, e dos réximes intermedios ou moi próximos, moito menos.”

(Aristóteles, Política, Lib. IV, 11)

Cidadanía e política deliberativa.

Para determinar os criterios que dan acceso á cidadanía (criterios de inclusión), Aristóteles establece como prioritaria a participación política: cidadán é aquel que toma parte na vida política da cidade asistindo á asemblea lexislativa e impartindo xustiza nos tribunais. O cidadán (polites) debe ser partícipe do goberno da pólis e debe coñecer e exercer alternativamente a acción de goberno na súa dobre vertente: como gobernado e como gobernante, isto é, gobernar e ser gobernado por quenda. Polo tanto, o criterio de demarcación da cidadanía establécese, primordialmente, en función da participación política:

“O cidadán sen máis por ningún outro rasgo defínese mellor que pola súa participación na xustiza e no goberno. (...) Así que quen é cidadán do anterior resulta claro: aquel a quen lle está permitido compartir o poder deliberativo e xudicial, este dicimos que é cidadán de esa cidade, e cidade, en unha palabra, o conxunto de tales persoas capacitado para unha vida autosuficiente.”

(Aristóteles, Política, Lib. III, 1)

“Hai, por outro lado, unha forma de mando segundo a cal se manda aos da mesma clase e aos libres. Ese dicimos que é o mando político que o que manda debe aprender deixándose mandar... (...) Por iso dise, e isto con razón, que non se pode mandar ben sen ter sido mandado.

A virtude destes é distinta, pero o bo cidadán debe saber e estar en condicións de deixarse mandar e de mandar. Esa é precisamente a virtude do cidadán: coñecer o mando dos homes libres en un e outro sentido.”

(Aristóteles, Política, Lib. III, 4)

Ao fío do que acabamos de dicir, resulta obvio que a política é ante todo deliberación: os cidadáns reunidos na asemblea lexislativa ou nos tribunais de xustiza teñen que deliberar para logo decidir respecto das leis que van aprobar e das sentencias que van dictar. Polo tanto, a cidadanía – segundo Aristóteles – defínese, en primeiro lugar, pola igualdade de todos os cidadáns ante a lei, no sentido en que todos posúen os mesmos dereitos políticos para intervir nas institucións de goberno da cidade (isonomía). E en segundo lugar, a cidadanía implica o dereito de intervir nas deliberacións públicas con voz e voto (isegoría). A estes dous rasgos hai que lle engadir a liberdade, o feito de non estar sometido ao dominio doutro home (como lle ocorre ao escravo respecto do amo, á esposa respecto do esposo e aos fillos en relación ao pai).

Atopámonos, pois, ante a clásica definición republicana da liberdade como non-dominación, que encontramos en toda a tradición republicana de pensamento político (dende Aristóteles a Rousseau ou Jefferson, pasando por Cicerón ou Maquiavelo). Así, segundo Aristóteles, a comunidade de cidadáns queda definida como un conxunto de suxeitos libres e iguais. Quedan excluídos da cidadanía, temporalmente, os menores, pois aínda non teñen desenvolvida a competencia deliberativo-racional para participar na política. Tamén quedan excluídos, permanentemente, para o exercicio da cidadanía os escravos e as mulleres: os primeiros, porque non son homes libres, xa que están sometidos á vontade de outro home, e porque tan só posúen unha razón parcialmente desenvolvida que lles basta para comprender as ordes do amo. As mulleres non poden ser cidadáns xa que se ben posúen lógos, este fica subordinado ás paixóns que dominan a alma feminina. Deste xeito, ponse de manifesto, unha vez máis, o forte vencello que existe en Aristóteles entre linguaxe ou lógos (a capacidade lingüístico-racional do ser humano) e política ou pólis. A saber, é a competencia para argumentar racionalmente e deliberar colectivamente para despois facer unha elección e tomar unha decisión a que converte ao home en animal político. Así, tamén, entendemos porque Aristóteles define á política como un saber práctico, porque atinxe á praxis, a saber, a acción humana que implica deliberación e elección.